

ДРЕБНИЯТ ШРИФТ НА ОБЩЕСТВЕНИЯ ДОГОВОР

Теория и практика на епиграмата при двете системи

Едва ли с нещо друго мога да се разгранича от българското население освен с гледището си за епиграмата. Българското население смята епиграмата за велик литературен жанр, а тя съвсем не покрива такива претенции не само заради късия си размер. Разбира се, имам предвид жанра по принцип, а не величието на своите собствени авторски епиграми – там сме на едно мнение с населението, дума да не става.

Цялото нещастие на епиграмата е, че тя изразява само крайния резултат от опита, а не и пътя, по който се е стигнало до него. А в стойностната литературна творба ние съпреживяваме съдбата на героя и на епохата му именно чрез патилата им, докато стигнат до въпросния краен резултат, все едно дали краят е комичен или трагичен. Иначе - без типажите, характерите, обществените колизии и авторското послание - “Престъпление и наказание” щеше да си бъде едно обикновено криминале, а мадам Бовари – една от многото мадами, които си го търсят.

Българското население вероятно цени епиграмата толкова високо именно поради тоя неин недостатък, в който то вижда голямо предимство. Тъй като в българските държавни и обществени дела никога няма краен резултат, явно тъкмо за такова нещо, което не се интересува от друго освен от крайния резултат, е зажадняла българската публика, затова отдава на тая скромна литературна форма повече от дължимото.

За другите литературни термини българското масово народно съзнание много-много не му сее на корена ряпа: кое е роман, кое повест, новела или разказ, да не говорим за структурализъм или постмодернизъм, но епиграма знае какво е. Дори знае кой пише епиграми: Радой Ралин. Голям зор ще видят бъдещите ни учени литературоведи, докато просветят публиката ни, че този човек легенда е бил един нормален многопластов поет, който е писал и епиграми. Чунким сега им е по-лесно на същите учени, когато в същото народно съзнание се е прихванал като нарицателен образът на Андрешко, да ни просвещават, че Елин Пелин е написал не само тоя разказ, ами е изобразил цялото българско село отпреди индустриалната цивилизация и в навечерието на нейното

нашествие. Както и че Алеко Константинов не е автор само на “Бай Ганьо”, нито Вазов - само на “Под игото”. Между скоби, и от Дядо Вазов има сума духовити епиграми, без които той пак си е Вазов, както Пушкин пак си е Пушкин и без епиграмата за граф Воронцов.

Българският читател, отдавна закален да разшифрова всякакви завоалирани подтекстове на още по-завоалирани манипулатори - както при соца, така и при демокрацията, тутакси ще заподозре, че авторът бие самохвален преграден огън: демек – неговите собствени епиграми, колкото и да са знаменити, за него те не са нещо кой знае колко значително, ехе, колко още по-велики и по-мощни неща е написал той, а чрез тоя оперативен сатиричен жанр само мимоходом е благоволявал да отдаде нужната дан на ширпотреба. Де да беше така! Колкото и да е осъдителна една такава хитрина, тя все пак би била духовна дейност. А то всичко пак опира до пари.

Най-добре би било човек да издава заедно, в едно томче, и по-късите си, и по-дългите си писания, пък читателят да си троши главата кое там към кой точно жанр спада. И без това на автора му е изключително трудно, когато прави подборка, да отдели кое нещо е късо стихотворение и кое епиграма. Обаче ако събере в един том писаното в продължение на доста десетилетия, томът ще излезе много дебел и скъп, да не говорим пък, че няма и да рита. (По време на соца имаше такава гатанка: *Голямо, скъпо и не рита, що е то? Българска машина за ритане.*) Така че се налага да издаваме в отделни томчета епиграмите си, в отделни – басните, в трети – стихотворенията, есетата и тъй нататък. Така гражданинът получава разсрочено плащане и за духовните си консумативи, както при материалните такива великодушно го улесняват събирачите на таксите за ток, вода и парно.

Теоретиците на литературните жанрове безспорно са прави, като се отнасят снизходително към епиграмата, задето фиксира само крайния резултат, а не се стараела преди това да обхване необхватното. Това го потвърждаваме и ние, жалките практики, като илюстрираме техните анализи и прозрения чрез емпирични факти от практиката. Дори, съгласявайки се с тях, следва да добавим, че то и резултат няма. Ето, в България вече трети пореден век се пишат епиграми, ако за начало се сметнат тия на Неофит Бозвели - и какъв е резултатът?

Резултатът е нулев: Мати България все така си плаче, огорчена от обществените раздори на чедата си. Ами оная епиграма на Стоян

Михайловски, че в България не се търсят хора за местата, а места за хората (разбира се, за нашите хора)? Това нов резултат ли е? Или пък оная от същия автор, че в нашите вестници се публикуват два вида материали: едните – които всякой знай, и другите – които никой не иска да знай. Или пък на Радой Ралин, че свободата - блян непостижим - на втория ден се превръща в режим?

Щом крайният резултат от българския опит е, че трети век всичко си е все такава, каквото го е фиксирала тогавашната епиграма, какво по-убедително потвърждение би могло да има за особеностите на тоя жанр! Би ли било справедливо да го упрекваме, че преди да стигне до тоя краен нулев резултат от българския опит, е следвало да осчетоводява и да инвентаризира отделните скудоумия, които са ни довели до него? Напротив, значи в пълно съответствие с теорията на жанра българската епиграма си е изпълнявала функциите, и то в повечето случаи в трудни времена за свободата на словото.

Дори съвсем обратното се е получавало: трудни времена за българската епиграма са бивали само кратките исторически промеждутъци, през които е имало свобода на словото, какъвто донякъде е и днешният период. Понеже свободата е и за глупавото слово, то - въпросното глупаво слово - в такъв момент обсебва публичното пространство всеобхватно и непреодолимо. Публиката внезапно се оказва без имунитет. Разглезена при продължителните стагнации от принудителната си висока квалификация да разгадава тънките подтекстове и намеци на епиграмистите, при гръмогласния крясък на новите обществени провокатори публиката не може вече да долавя горестните им некресливи въздишки, камо ли пък да оценява и словесното им изящество.

През цялата почти 50-годишна ера на съветската цивилизация у нас ние, авторите на епиграми, получавахме овации при публичните литературни четения дори още преди да сме прочели заключителния виц на остроумието си. Сега, дори след като нарочно го произнесем отчетливо, предоставяйки нужната пауза преди овациите, публиката реагира като суров каучук. Тя вече очаква за финал някаква мръсна дума. Щом като не чуе от трибуната нищо например за оргазъм, тя си тръгва толкова разочарована, колкото и когато не го е изпитала в действителност, а го е очаквала. Остава ни да се надяваме, че историята пак ще бъде милостива и няма да ни затруднява с твърде дълги периоди на свободно слово.

Епиграмата, бидейки миниатюрен жанр, изминава в миниатюрен вид пътя от световната възхвала до световната подигравка. Коренът на думата епиграма не означава друго освен надпис. Първоначално е била информационен надпис за някое заслужаващо отбелязване дело на някой заслужаващ отбелязване човек. Понеже е ставало дума обикновено за някакво похвално дело, естествено и надписът е съдържал известна доза похвала за извършителя му. Така че в началото епиграмата е имала точно обратната функция на сегашната. Явно с течение на вековете авторите на възхвалителни надписи са видели, че при постепенното излизане наяве на цялата истина за възхвалявания от тях ужким велик човек възхвалата им се е превръщала в пародия. За да избегнат подобен закономерен резил - възхвалата им да се превърне след време в подигравка и за самите тях, освен за техния обект, авторите на възхвали са започнали своевременно те самите да се подиграват със съвременните си уж велики личности. Така епиграмата се е превърнала в кратка, повече или по-малко злъчна подигравка с лъжевеличията и лъжевеликите събития и явления на своето време.

Като знаят това, властниците все се мъчат да върнат епиграмата към първообраза ѝ на възхвалителен надпис и все не могат. Особено пък след като им се наложи сега да се правят и на демократи. Вече са се отчаяли, вдигнали са ръце и почти са готови да преглъщат остроумния сарказъм на тоя жанр. Единствената им надежда е остроумията на епиграмистите постепенно да се притъпят от само себе си под натиска на нарастващото всеобщо затъпяване. А може да се възвърне първоначалният възхвалителен характер на епиграмата, не че не може. Обаче само по икономически път, не и по насилствен. Модела го има отдавна. Кой е най-прославеният епиграмист на всички времена? Марциал, кой! Но докато повече от половината епиграми на Марциал наистина доста злъчно подиграват видни римски патриции, другата половина фактически са оди за покровителя му Меценат. И авторът на по-дълги сатири Хораций е автор на сума още по-дълги оди, възхваляващи същия тоя Меценат, дето името му е станало нарицателно за богат покровител на изкуствата. Цяло имение бил предоставил Меценат на Хораций, докато ние сме готови да посветим на такъв човек двойно повече оди и за половин имение, ама де го? Нашият парламент откога се кани да приеме закон за меценатството, но се бави по обективни причини. Естествено - налагало се е първо да бъдат гласувани законите за заменките, които да уредят с имения нашите меценати, пък

после те да ги предоставят на поетите. А засега, както ние си ги търпим да са такива скръндзи, така и те ще търпят епиграмата да си остава саркастичен подигравателен литературен жанр.

Понеже е малка литературна форма, епиграмата, също като малкия човек, по-лесно я въвличат в политиката и по-лесно ѝ размътват главата там, отколкото на ония от по-първата ръка жанрове или хора. И то става не само през революционни или през преходни периоди, когато обществените провокатори виреят и вилнеят най-добре. Въвличат я в политиката и през закостенели и застошни времена, въвличат я в партизанлък дори и при еднопартийна политическа система. Немалко такива патила сме запомнили и препатили. Едно шумно литературно четене в зала “България” някъде в началото на 60-те години на миналия век шумя дълго време и след неговото приключване с много бурни ръкопляскания от страна на публиката. Колкото и да имаше други пиперливи закачки при останалите автори, земетръсът произлезе от епиграмата на един покоен вече автор, че властите увеличават заплатите шумно, а цените - скрито. Разместиха се пластовете от уволнени автори по редакции на вестници и радио, както и на организатори на литературни четения.

Репресията, разбира се, не означаваше, че тогавашната българска епиграма чрез тая си изява бе достигнала някакъв връх на изкуството в жанра. Обратното – означаваше, че е останала в плен на общественото провокаторство. Не че тогавашните власти не са заслужавали такъв сарказъм. Работата е, че по същото време, за разлика от епиграмата ни, прозата ни в лицето на Емил Манов, бе успяла да го постигне на неимоверно по-високо равнище: той бе написал в едно публицистично есе: “Тебе те интересува цената на хляба, мене ме интересува колко струва хлебарят”. Едва ли има и из други литератури по-добра метафора за същността на писателския труд.

Разбира се, не ни оставяха да кажем колко струва хлебарят, тъй като при оная система се смяташе, че властта осигурява хляба на народа, а не обратно. Сравнително дълго време социалистическият печат се отнасяше либерално към епиграмите на литературни теми, вероятно предполагайки, че те засягат вътрешногилдийни проблеми. Паролата да се прекратят и тия закачки бе дадена не толкова от властите, колкото от властващите в гилдията, защото уж не бивало да се уронва престижът на българския писател. Жалко беше, защото се случваха добри находки и у рядко

гастролиращи в жанра талантливи поети, чиито епиграми се помнеха и цитираха дълго, като оная на Иван Радоев за Божидар Божилов:

*Съобщавам от днес на софийските граждани,
че изработвам всякакъв вид стихове:
юбилейни, за празник, за смърт и за раждане,
потърсете Божилов на “Добруджа” – 2.*

Като се прибави и двустишието на Веселин Андреев:

*Да си поет, това е мисия,
а вие го превърнахте в емисия,*

можем да се досетим, че и вътрешногилдийните епиграми не са били затапени случайно. Намекът за фалшивост в литературата на социалистическия реализъм лесно би довел до аналогия и с други фалшивости на епохата.

Щастието пък на епиграмата е, че изразявайки крайния резултат на обществения опит, дори когато той е доста неприличен, епиграмата постига приличен резултат за себе си, до какъвто рядко се добират всеобхватните жанрове. Основен краен резултат на българската епиграма е, че тя преодолява синдрома на преклонената главичка, който открай време е заглобил нашата народопсихология. Няма по-непреклонен литературен жанр от епиграмата.

И какво излиза? Излиза, че дребничката на вид епиграма е постигнала изключително едри крайни резултати. Да продължаваш трети век да синтезираш най-есенциалната обществено-историческа същност на тия векове и да преодоляваш най-крупния недостатък на една народопсихология, напластена от още по-голям брой векове - ако това не е велик резултат, здраве му кажи.

Дребничката епиграма е дребният шрифт на обществения договор, който предупреждава клиента, че ако нарушава договора, го очакват неустойки и наказателни лихви. Разликата му с други подобни документи е тая, че дребният шрифт на разни банкерски и покупко-продажни договори крие разни уловки, ако не го прочетеш внимателно наред с едрите букви на формуляра. При дребния шрифт на обществения договор нещата стоят в обратен ред: там ще те прецака основният текст, в който се договаряш с

властниците да управляват от твое име, а истината е само в дребния шрифт...

ФАЛШИФИКАТОРЪТ НА ПАРИ

Направо той пари фалшиви не кове,
а прави най-напред фалшиви стихове
и срещу тях издателства добри
му наброяват истински пари.

СКРОМНОСТ

Подир женитбата жената
показа си пред нас рогата.
Съпругът свойте не показва,
дори не ги и забеляза.

ОСКУБАНИТЕ ЛАВРИ

Без лаври днес е челото голямо
на вдъхновения артист,
защото късаше оттам жена му
за гозбите дафинов лист.

СЛЕД ЛЕБЕДОВАТА ПЕСЕН

Изпя той своята лебедова песен
и ахна чак тогаз светът потресен,
разбрал като в трагическа развръзка,
че лебед тоз певец не бил, а гъска.

НЕДОЧУЛА

Тя чуваше, че бил начетен.
Омъжи се. Той бил надчетен.

УПЛАХА

Юбиляря, петдесетгодишния,
от речите бе побледнял –
разхвалиха го до всевишния,
като че вече бе умрял.

МОДЕРНИ ВРЕМЕНА

Опитал Аполон да стреля днес
срещу съвременния Ахилес
и както някога през древността,
потърсил уязвимата пета.
Ала напразно стрелял Аполон –
подметка имал Ахилес от гъон.

СПОКОЙНИ

Видели те, че мятам аз светкавици,
но тъй като не чули гръм,
решили съобразно свойте навици,
че страшен сигурно не съм.

ЕДИН ДОКЛАДЧИК

Петров насреща иде, ей го н@,
видя ли, с нова тръгнал е жена?
А ний се чудехме защо Петров
говори все за новата любов.

1959

КЪМ ПЪРВИ АПРИЛ

Лъжа априлска, мойта почит,
от теб не съм смутен.

Страхувам се да не насрочат
на истината ден.

АКТИВИСТ

Активен си ти, но от тия –
на всяко гърне мерудия.

НА ЛИТЕРАТУРНО ЧЕТЕНЕ

Няма как, щете не щете –
барабар Поетко с мъжете.

КУЛТУРЕН ПОХОД

Отваряме у нас след бара бар –
с културата да бъдем барабар.

ЧЕТЕЙКИ ИСТОРИЯТА

Как стигнали са Кирил и Методи
до слава и до пост такъв?
Оттам началото си всичко води,
че техният баща бил Лъв.

ИСТОРИЯ СЛАВЕНОВОБОЛГАРСКАЯ

Знай, българино, своя род,
без род очаква те падение:
възможно е и цял живот
да не получиш назначение.

1962